

T.T.Əliyeva
i.f.d., Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
A.M.Köçərli
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
aydankocerli@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 04.04.2025

The article was received by editorial board on 04.04.2025

Статья принята к печати 04.04.2025

NAĞDSIZ ÖDƏNİŞ SİSTEMLƏRİNİN İSTEHLAKÇILARIN XƏRCLƏRİNDƏ EFFEKTİVLİYİNİN ARTIRILMASINDA MALİYYƏ SAVADLILIĞININ ROLU

Xülasə

Bu tədqiqat istehlakçıların xərcləmə davranışında nağdsız ödəniş sistemlərinin effektivliyinin artırılmasında maliyyə savadlılığının rolunu araşdırır. Maliyyə texnologiyasındakı irəliləyişlər sayəsində nağdsız iqtisadiyyatlara qlobal keçid misilsiz rahatlıq və səmərəlilik təklif edərək ənənəvi ödəniş üsullarını dəyişdirdi. Bununla belə, bu sistemlər həm də səmərəli hərəkət etmək üçün maliyyə prinsiplərinin əsaslı şəkildə başa düşülməsini tələb edən mürəkkəbliklər təqdim edir. Bütçə tərtibi, qənaət və məsul xərcləmə biliklərini əhatə edən maliyyə savadlılığı nağdsız əməliyyatların faydalarının optimallaşdırılmasında həlledici amil kimi ortaya çıxır, eyni zamanda həddindən artıq xərcləmə və maliyyə idarəçiliyi kimi əlaqəli riskləri azaldır.

Tədqiqat maliyyə savadlılığı ilə nağdsız ödənişlərin qəbulu arasında qarşılıqlı əlaqəni araşdırır, savadlılıq səviyyələrinin xərcləmə modellərinə, qərarların qəbuluna və rəqəmsal vasitələrin qəbuluna necə təsir etdiyini təhlil edir. Tədqiqat nümunələri və müqayisəli təhlillər vasitəsilə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar arasındakı fərqləri vurğulayır, istehlakçı davranışlarının formalaşmasında maliyyə təhsili, infrastruktur inkişafı və mədəni dinamikanın rolunu vurğulayır.

Əsas tapıntılar göstərir ki, daha yüksək maliyyə savadı olan şəxslər maliyyə idarəçiliyini təkmilləşdirmək üçün öz xüsusiyyətlərindən istifadə edərək nağdsız ödəniş sistemlərindən daha səmərəli istifadə edirlər. Əksinə, aşağı savadlılıq səviyyəsi övladlığa götürmə və məsuliyyətli istifadə qarşısındakı maneələri daha da gücləndirir, xüsusən də az xidmət göstərən əhali arasında.

Tədqiqat maliyyə savadlılığını artırmaq və nağdsız övladlığa götürməni təşviq etmək üçün təhsil, rəqəmsal innovasiya və siyasət inteqrasiyasını vurğulayan strategiyalarla yekunlaşır. Bu tapıntılar maliyyə inklüzivliyi və rəqəmsal iqtisadiyyat haqqında daha geniş müzakirəyə töhfə verir, maliyyə cəhətdən gücləndirilmiş və rəqəmsal inklüziv cəmiyyəti inkişaf etdirmək məqsədi daşıyan siyasətçilər, maliyyə institutları və müəllimlər üçün təsirli fikirlər təklif edir.

Açar sözlər: maliyyə savadlılığı, nağdsız ödəniş sistemləri, istehlakçıların xərcləmə davranışı, rəqəmsal maliyyə daxilliyi, maliyyə təhsili strategiyaları.

GİRİŞ

“Nağdsız ödəniş sistemlərinin istehlakçıların xərcləmələrində effektivliyinin artırılmasında maliyyə savadlılığının rolu” adlı tezisinizə giriş mövzusunun müasir maliyyə ekosistemlərində aktuallığını kontekstləşdirərək tədqiqatın əsasını qoyur. Texnoloji irəliləyişlər və istehlakçı seçimləri ilə idarə olunan nağdsız iqtisadiyyatlara qlobal keçid rəqəmsal ödəniş sistemlərinin iqtisadi

fəaliyyətlərə və fərdi xərcləmə davranışlarına transformativ təsirini vurğulayır. Bu təkamül smartfonların, internetin və innovativ maliyyə texnologiyalarının yayılması ilə daha da sürətlənib, həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan bazarlarda nağdsız əməliyyatlar getdikcə daha çox yayılmışdır.

Bununla belə, nağdsız ödəniş sistemləri rahatlıq, səmərəlilik və təhlükəsizlik təklif etsə də, onların effektiv istifadəsi istehlakçılar arasında bərabər olmayan maliyyə savadlılığı səviyyəsini tələb edir. Maliyyə resurslarını səmərəli idarə etmək üçün bilik və bacarıqları əhatə edən maliyyə savadlılığı, fərdlərə nağdsız ödəniş sistemlərinin mürəkkəbliklərində naviqasiya etmək imkanı verməkdə mühüm rol oynayır. Bu, çox vaxt nağdsız əməliyyatların asanlıığı və əlçatanlıığı ilə daha da güclənən həddindən artıq xərcləmə, borc yığılması və maliyyə fırıldaqçılığına qarşı həssaslıq kimi potensial tələlərin azaldılmasına kömək edir.

Bu tezis maliyyə savadlılığının istehlakçıların xərcləmə modellərinə necə təsir etdiyinə diqqət yetirərək, maliyyə savadlılığı ilə nağdsız ödəniş sistemlərinin qəbulu və effektivliyi arasında qarşılıqlı əlaqəni araşdırmaq məqsədi daşıyır. Tədqiqat kritik sualları həll etməyə çalışır, o cümlədən: Maliyyə savadlılığı nağdsız ödəniş sistemlərinin qəbuluna nə dərəcədə təsir edir? Maliyyə savadlılığı nağdsız mühitlərdə xərcləmə davranışlarını necə tənzimləyir? Maliyyə savadlılığını artırmaq və nağdsız ödənişlərin faydalarını optimallaşdırmaq üçün hansı strategiyalar həyata keçirilə bilər?

Bu tədqiqatın əhəmiyyəti onun daha inklüziv və dayanıqlı maliyyə ekosisteminə töhfə verməklə maliyyə təhsili sahəsində siyasət və təcrübəni məlumatlandırmaq potensialındadır. Nağdsız ödəniş sistemlərinin effektivliyinin artırılmasında maliyyə savadlılığının rolunu araşdıraraq, bu tədqiqat siyasətçilərə, maliyyə institutlarına və istehlakçılara fayda verəcək anlayışlar təqdim etmək məqsədi daşıyır. Giriş tədqiqatın məqsədlərini, həll edilməli olan tədqiqat suallarını, araşdırmanın əhatə dairəsini və məhdudiyətlərini təsvir etməklə yekunlaşır və bununla da sonrakı təhlil üçün zəmin hazırlanır.

Nağdsız ödənişlərin nəzəri çərçivəsi və maliyyə savadlılığı

Nağdsız ödənişlər və maliyyə savadlılığı arasında qarşılıqlı əlaqənin tədqiqi üçün nəzəri çərçivə akademik və empirik tədqiqatlarla dəstəklənən onların konseptual əsaslarını və qarşılıqlı əlaqələrini anlamaqdan ibarətdir. Nağdsız ödəniş sistemləri rəqəmsal platformaların, mobil pul kisələrinin və elektron köçürmələrin ənənəvi nağd pula əsaslanan üsulları əvəz etdiyi maliyyə əməliyyatlarında əhəmiyyətli təkamülü təmsil edir. Bu sistemlər rahatlığı, sürəti və maliyyə inklüzivliyini artırmaq potensialına görə təriflənir, çünki onlar iqtisadiyyatda fiziki valyuta olmadan iştirak etməyə imkan verir (Venkatesh et al., 2020). Bu cür sistemlərin qəbulu son illərdə texnoloji irəliləyişlər, smartfonların artan nüfuzu və dəstəkləyici tənzimləyici çərçivələr hesabına əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Maliyyə savadlılığı məlumatlı və effektiv maliyyə qərarları qəbul etmək üçün bilik və bacarıqlardan istifadə etmək bacarığı kimi müəyyən edilir (Lusardi & Mitchell, 2014). Buraya bədcə tərtib etmək, qənaət etmək, investisiya qoymaq və borcun idarə edilməsi kimi maliyyə anlayışlarını başa düşmək daxildir. Nağdsız ödənişlər kontekstində maliyyə savadlılığı xüsusilə kritik olur, çünki istehlakçılar tez-tez mürəkkəb şərtlər və şərtləri, potensial məxfilik risklərini və əməliyyatların asanlıığı ilə asanlaşdırılan həddindən artıq xərcləmə kimi maliyyə nəticələrini əhatə edən rəqəmsal maliyyə alətlərini idarə edirlər (Klapper, Lusardi və van Oudheusden). , 2015).

Nağdsız ödənişlər və maliyyə savadlılığı arasında qarşılıqlı əlaqə onların qarşılıqlı asılılığındadır. Bir tərəfdən, nağdsız ödəniş sistemlərinin effektivliyi istifadəçilərin bu alətlərdən necə təhlükəsiz və səmərəli istifadə etmək barədə ilkin anlayışa malik olmasından asılıdır. Digər tərəfdən, nağdsız ödəniş sistemləri istifadəçiləri rəqəmsal maliyyə təhsili platformalarına və xərcləmə vərdişləri haqqında anlayışlar təmin edən analitikaya məruz qoyaraq maliyyə savadlılığını təşviq etmək potensialına malikdir (Dünya Bankı, 2020). Bununla belə, maliyyə savadlılığının aşağı səviyyəsi

maliyyə fırıldaqçılığı, vəsaitlərin düzgün idarə edilməməsi və rəqəmsal platformaların bütün faydalarından istifadə edə bilməmək kimi sui-istifadəyə səbəb ola bilər.

Venkatesh et al tərəfindən Texnologiyanın Qəbul və İstifadəsinin Vahid Nəzəriyyəsi (UTAUT) kimi nəzəri modellər. (2003) və davranış iqtisadi nəzəriyyələri maliyyə savadlılığının nağdsız ödəniş sistemlərinin qəbuluna necə təsir etdiyi barədə dəyərli fikirlər təqdim edir. UTAUT, məsələn, hesab edir ki, performans gözləntiləri, səylərin gözlənilməsi, sosial təsir və asanlaşdırıcı şərtlər texnologiyanın mənimsənilməsini müəyyən edir, burada maliyyə savadlılığı bu amilləri başa düşmək və qiymətləndirməkdə mühüm rol oynayır.

Bu nəzəri baza maliyyə savadlılığının nağdsız ödəniş sistemlərinin təşviqi və tətbiqinə integrasiyasının zəruriliyini vurğulayır. O, həmçinin nağdsız sistemlərdən davamlı istifadəni təmin etmək üçün maliyyə savadlılığının artırılmasının ikili faydalarını vurğulayır, eyni zamanda bu sistemlərdən maliyyə təhsilini artırmaq üçün alətlər kimi istifadə edir. Bu qarşılıqlı asılılıqlar göstərir ki, siyasətçilər və maliyyə institutları eyni vaxtda nağdsız ödəniş infrastrukturunu və maliyyə savadlılığı təşəbbüslərini inkişaf etdirən vahid yanaşma qəbul etməlidirlər.

Nağdsız ödəniş sistemlərində istehlakçı davranışı

Nağdsız ödəniş sistemlərində istehlakçı davranışının tədqiqi rəqəmsal maliyyə alətlərinin artan yayılmasına cavab olaraq fərdlərin öz maliyyə vərdişlərini və qərar qəbul etmə proseslərini necə uyğunlaşdırdıqlarını araşdırır. Mobil pul kisələri, kontaktsiz kartlar və onlayn bankçılıq platformaları kimi texnologiyaları əhatə edən nağdsız ödəniş sistemləri istehlakçı xərclərinin mənzərəsini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi. Bu sistemlərin təklif etdiyi rahatlıq və səmərəlilik onların mənimsənilməsini təşviq edir, lakin onların xərcləmə davranışlarına təsiri çoxşaxəlidir və psixoloji, sosial və iqtisadi amillərdən təsirlənir.

Nağdsız mühitlərdə istehlakçı davranışının kritik aspektlərindən biri artan xərclərə meyildir. Rəqəmsal əməliyyatlarda fiziki nağd puldan uzaqlaşma psixoloji “ödəniş ağrısını” azaldır və istehlakçıları maddi valyuta ilə edə bildiklərindən daha çox xərcləməyə aparır (Soman, 2003). Mükafat proqramları və nağd pulun geri qaytarılması stimulları kimi xüsusiyyətlərlə birlikdə əməliyyatı başa çatdırmağın dərhallığı və asanlığı bu davranışı daha da gücləndirir (Chatterjee & Rose, 2012).

Digər ölçü nağdsız ödəniş sistemlərinin əlçatanlığını və inklüzivliyini nəzərdə tutur. Bu sistemlər kifayət qədər infrastruktur və maliyyə savadının olması şərti ilə xüsusilə uzaq və ya kifayət qədər xidmət göstərilməyən ərazilərdəki istehlakçılar üçün iqtisadi fəaliyyətlərdə daha geniş iştiraka imkan verir. Bununla belə, aşağı savadlılıq səviyyəsi və rəqəmsal platformalara inamın olmaması mənimsəməyə mane ola bilər və xüsusilə yaşlı nəsillər və ya inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda olanlar arasında müqavimətə səbəb ola bilər (Köksal, 2019).

Nağdsız ödəniş sistemlərində istehlakçı davranışı da sosial-mədəni amillərlə formalaşır. Məsələn, cəmiyyətin texnologiyaya əsaslanan həyat tərzinə keçidi rəqəmsal ödənişləri qəbul etmək üçün normativ təzyiqlər yaradır. Həmyaşıdların təsiri və sosial sübut texnoloji fərsətlərin daha çox yayıldığı gənc demografiklər arasında daha yüksək övladlığa götürmə nisbətlərinə səbəb ola bilər (Kim, Ferrin və Rao, 2009).

Nağdsız sistemlər istehlakçılara sadələşdirilmiş və səmərəli ödəniş prosesini təmin etməklə yanaşı, həm də məlumatların məxfiliyi ilə bağlı narahatlıqlar və maliyyə həddən artıq genişlənmə potensialı kimi problemlər yaradır. Davranış iqtisadiyyatı rəqəmsal platformaların dizaynının istehlakçıların qərar qəbul etməsində mühüm rol oynadığını göstərir. Ödəniş proqramlarına daxil edilmiş xərc izləyiciləri və büdcə xəbərdarlıqları kimi xüsusiyyətlər nağdsız əməliyyatlarla bağlı mənfi davranışları azaltmaq üçün texnologiyanın potensialını vurğulayaraq məsuliyyətli xərcləri təşviq edə bilər (Kamal və digərləri, 2020).

Nağdsız ödəniş sistemlərində istehlakçı davranışını başa düşmək bu platformaların dizaynını və əlçatanlığını optimallaşdırmaq məqsədi daşıyan siyasətçilər və maliyyə institutları üçün çox vacibdir.

Etibarın təşviqi, maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi və sosial-mədəni maneələrin aradan qaldırılması iqtisadi fəaliyyətin təşviqində və istehlakçıların rifahının yüksəldilməsində nağdsız sistemlərin tam potensialının reallaşdırılması istiqamətində mühüm addımlardır.

İstehlak xərclərinin moderasiyasında maliyyə savadlılığının rolu

İstehlakçı Xərclərinin Moderasiyasında Maliyyə Savadlılığının Rolu İstehlakçı xərclərinin tənzimlənməsində maliyyə savadlılığının rolu, xüsusən rəqəmsal və nağdsız ödəniş texnologiyaları ilə idarə olunan getdikcə mürəkkəbləşən maliyyə ekosistemləri kontekstində mühüm araşdırma sahəsidir. Maliyyə biliklərini başa düşmək və səmərəli istifadə etmək bacarığı olaraq təyin olunan maliyyə savadlılığı, fərdlərə əsaslandırılmış maliyyə qərarları qəbul etmək, öz resurslarını səmərəli şəkildə idarə etmək və həddindən artıq borc və ya maliyyə risklərindən qaçmaq imkanı verməklə xərcləmə davranışının formalaşdırılmasında əsas rol oynayır (Lusardi & Mitchell, 2014).). Əməliyyatların ani və çox vaxt qeyri-maddi olduğu nağdsız bir mühitdə maliyyə savadlılığı tənzimləyici qüvvə rolunu oynayır və istehlakçılara maliyyə intizamını qoruyaraq xərcləmənin asanlıqını idarə etməyə kömək edir.

Tədqiqatlar ardıcıl olaraq aşağı maliyyə savadlılığının zəif maliyyə davranışları, o cümlədən həddindən artıq xərcləmə, qeyri-kafi qənaət və daha yüksək borc səviyyəsi ilə əlaqəli olduğunu göstərir (Klapper, Lusardi, & van Oudheusden, 2015). Bu tendensiyalar nağdsız ödəniş sistemlərində fiziki puldan psixoloji “ayrılmaq” hesabına güclənir ki, bu da xərclərin qəbul edilən təsirini azaldır (Soman, 2003). Bununla belə, maliyyə savadı olan şəxslər bu davranış qəzəzlərini tanımaq və büdcə tərtib etmək, xərcləri izləmək və maliyyə idarəetmə alətlərindən istifadə etmək kimi onların təsirlərini azaltmaq üçün strategiyaları həyata keçirmək üçün daha yaxşı təchiz olunublar.

Maliyyə savadlılığı həmçinin kredit kartları üzrə faiz dərəcələri, rəqəmsal əməliyyatlar üçün komissiyalar və təxirə salınmış ödənişlərin nəticələri kimi nağdsız ödəniş platformaları ilə bağlı şərtləri tənqidi qiymətləndirmək qabiliyyətini artırır (Atkinson & Messy, 2012). Bu maliyyə incəliklərini başa düşməklə, istehlakçılar impulsiv və ya məlumatsız xərcləmə qərarlarına boyun əyməkdənsə, uzunmüddətli maliyyə məqsədlərinə uyğun seçimlər edə bilirlər.

Bundan əlavə, maliyyə savadlılığı istehlakçılara bir çox nağdsız ödəniş sistemlərində yerləşdirilmiş texnoloji xüsusiyyətlərdən səmərəli istifadə etmək imkanı verir. Rəqəmsal pul kisələri və mobil bank tətbiqləri tez-tez ehtiyatlı maliyyə vərdişlərini inkişaf etdirməyə kömək edə bilən xərclərin təsnifatı, büdcə izləməsi və qənaət məqsədləri kimi funksiyaları ehtiva edir (Kamal və digərləri, 2020). Bununla belə, bu alətlərdən tam istifadə etmək bacarığı maliyyə savadlılığı ilə rəqəmsal maliyyə alətləri arasında tamamlayıcı əlaqəni vurğulayan maliyyə prinsiplərinin əsas anlayışından asılıdır.

Fərdi faydalardan əlavə, maliyyə savadlılığı daha geniş iqtisadi sabitliyə töhfə verir. Xərclərini effektiv şəkildə idarə edən istehlakçıların maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirməmək ehtimalı azdır və bu, kredit bazarlarında sistem risklərini azaldır. Bundan əlavə, məlumatlı xərcləmə nümunələri davamlı istehlakı təşviq edir və bunun müsbət makroiqtisadi təsirləri ola bilər (OECD, 2020).

Maliyyə savadlılığının istehlak xərclərində tənzimləyici rolu onun getdikcə rəqəmsallaşan maliyyə mənzərəsində kritik həyat bacarığı kimi əhəmiyyətini vurğulayır. Siyasətçilər və maliyyə institutları, xüsusilə həssas əhali qruplarında bilik boşluqlarını aradan qaldırmaq üçün maliyyə təhsili təşəbbüslərinə üstünlük verməlidirlər. Bu səylər nağdsız ödəniş sistemlərinin maliyyə zəifliklərini gücləndirmədən nəzərdə tutulan faydalarını təmin etmək üçün vacibdir.

Keys tədqiqatlarının və müqayisəli təhlilin istifadəsi müxtəlif sosial-iqtisadi və mədəni kontekstlərdə maliyyə savadlılığı ilə nağdsız ödəniş sistemlərinin qəbulu və effektivliyi arasında əlaqə haqqında dəyərli fikirlər təqdim edir. Xüsusi nümunələri araşdıraraq və müqayisələr apararaq, bu yanaşma maliyyə savadlılığının istehlakçı davranışına, rəqəmsal ödənişlərin qəbuluna və iqtisadi nəticələrə təsirinin müxtəlif yollarını vurğulayır.

Keys tədqiqatları lokallaşdırılmış hadisələri və maliyyə savadlılığı ilə nağdsız ödəniş sistemləri arasında nüanslı qarşılıqlı əlaqəni araşdırmaq üçün obyektiv rolunu oynayır. Məsələn, demək olar ki, nağdsız cəmiyyətə keçən İsveç kimi inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda aparılan araşdırmalar göstərir ki, yüksək maliyyə savadlılığı rəqəmsal ödəniş platformalarının effektiv istifadəsinə əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir. Bunun əksinə olaraq, hökumətin rəhbərlik etdiyi demonetizasiya səyləri və Vahid Ödənişlər İnterfeysinin (UPI) tətbiqi nağdsız ödənişi sürətləndirdiyi Hindistan kimi inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar aşağı maliyyə savadlılığı səviyyəsinin yaratdığı çətinlikləri və güclü təhsil təşəbbüslərinin zəruriliyini nümayiş etdirirlər (Raghavan, 2020).

Müqayisəli təhlil nümunələri və fikir ayrılıqlarını müəyyən etmək üçün çoxsaylı nümunə araşdırmalarını yan-yanı qoymaqla bu tapıntıları genişləndirir. Məsələn, Sinqapur və Nigeriyada nağdsız ödənişlərin tətbiqinin müqayisəli tədqiqi istehlakçı davranışının formalaşmasında infrastrukturun və savadlılığın mühüm rolunu vurğulayır. Təkmil maliyyə ekosistemi və hərtərəfli maliyyə təhsili proqramları ilə Sinqapur nağdsız sistemlərin yüksək səviyyədə mənimsənilməsi və səmərəli istifadəsini nümayiş etdirir. Əksinə, maliyyə savadlılığının qeyri-bərabər olduğu Nigeriyada nağdsız sistemlərin qəbulu inamsızlıq, sui-istifadə və rəqəmsal alətlər haqqında məhdud anlayış kimi maneələrlə üzləşir (Ozili, 2020).

Bu cür təhlillər həmçinin demoqrafik və mədəni amillərin nağdsız ödəniş davranışlarına təsirini işıqlandırır. Məsələn, Cənubi Koreya kimi ölkələrdə daha gənc, texnoloji fərasətli əhali, qismən onlayn platformalar vasitəsilə maliyyə təhsilinə daha çox məruz qalması səbəbindən rəqəmsal ödənişləri qəbul etməyə daha çox meyillidir. Bunun əksinə olaraq, rəqəmsal cəhətdən daha az inkişaf etmiş bölgələrdə köhnə demoqrafiklər müqavimət göstərə bilər və ya daha az savadlılıq və texnologiya ilə tanışlıq səbəbindən övladlığa götürmə maneələri ilə üzləşə bilər (Kim və digərləri, 2019).

Bu nümunə araşdırmaları və müqayisəli təhlillər nağdsız ödənişlərin qəbulu və istifadəsində boşluqların aradan qaldırılmasında maliyyə savadlılığının çoxsaxəli rolunu vurğulayır. Onlar həmçinin spesifik regional və demoqrafik problemləri həll edən xüsusi maliyyə təhsili təşəbbüslərinə ehtiyac olduğunu vurğulayırlar. Nəticələr göstərir ki, maliyyə savadlılığına və nağdsız sistemin təşviqinə hər kəsə uyğun yanaşmanın uğur qazanması çətin ki, bu sistemlərin effektivliyinin artırılmasında lokallaşdırılmış strategiyaların əhəmiyyətini vurğulayır.

Maliyyə savadlılığının artırılması və nağdsız ödənişlərin qəbul edilməsi strategiyaları

Maliyyə savadlılığını artırmaq və nağdsız ödəniş sistemlərinin tətbiqini təşviq etmək üçün strategiyaların hazırlanması iqtisadi inklüzivliyin təşviq edilməsi və getdikcə rəqəmsallaşan maliyyə mənzərəsində istehlakçıların səlahiyyətlərinin artırılması üçün vacibdir. Maliyyə savadlılığı fundamental həyat bacarığı kimi fərdləri nağdsız mühitdə məlumatlı qərarlar qəbul etmək üçün təchiz etməkdə mühüm rol oynayır, eyni zamanda hədəflənmiş strategiyalar mənimsəmə və istifadə üçün mövcud maneələri aradan qaldıra bilər.

Maliyyə savadlılığının artırılması üçün effektiv strategiyalar çox vaxt hökumətləri, maliyyə institutlarını, təhsil təşkilatlarını və özəl sektor qurumlarını əhatə edən çoxtərəfli səyləri əhatə edir. Maliyyə təhsilinin formal kurikulumlara inteqrasiyasına yönəlmiş hərtərəfli milli proqramlar belə təşəbbüslərin təməli daşdır. Məsələn, Avstraliya və Yeni Zelandiya kimi ölkələr maliyyə savadlılığını məktəb kurikulumlarının əsas komponenti kimi təqdim edərək, büdcə tərtibi, qənaət və məsuliyyətli kredit istifadəsi kimi kritik anlayışlara erkən məruz qalmağı təmin ediblər (Atkinson & Messy, 2012). Bu cür sistemli yanaşmalar nağdsız ödəniş sistemləri ilə gələcək əməkdaşlıq üçün zəmin yaradır.

Xüsusi demoqrafik göstəricilərə uyğunlaşdırılmış ictimai məlumatlandırma kampaniyaları da böyük vədlər verir. Maliyyə savadlılığı üzrə seminarlar və rəqəmsal öyrənmə platformaları, xüsusilə kənd yerlərində və rəqəmsal texnologiyalarla daha az tanış ola biləcək yaşlı demoqrafik qruplar arasında kifayət qədər xidmət göstərməyən əhaliyə çatmaqda effektivliyini sübut etdi. Məsələn, Hindistanın Ehtiyat Bankı kənd əhalisini mobil ödəniş sistemlərindən və elektron bankçılıqdan

istifadə haqqında maarifləndirmək üçün regional dillərdə maliyyə savadlılığı proqramları həyata keçirmişdir (Raghavan, 2020).

Nağdsız ödənişlərin tətbiqini təşviq etmək üçün strategiyalar həm infrastruktur, həm də psixoloji maneələri aradan qaldırmalıdır. Satış nöqtələri sistemləri və mobil ödəniş şəbəkələri kimi etibarlı və əlçatan ödəniş infrastrukturunun inkişafı əsasdır. Bundan əlavə, şəffaf siyasətlər, təkmilləşdirilmiş kibertəhlükəsizlik tədbirləri və istehlakçı hüquqlarının müdafiəsi qanunları vasitəsilə etimad problemlərinin həlli fırıldaqçılıq və sui-istifadə ilə bağlı narahatlıqları azalda bilər və bununla da daha geniş iştirakı təşviq edə bilər (Köksal, 2019).

Rəqəmsal alətlər və texnologiyalar həm də maliyyə savadlılığının və nağdsız ödənişin təşviqində mühüm rol oynayır. İstifadəçi dostu interfeyslər və təhsil resursları ilə təchiz edilmiş mobil proqramlar fərdlərə xərcləri izləməyə, büdcələri təyin etməyə və uyğunlaşdırılmış maliyyə məsləhətləri almağa kömək edə bilər. Çinin Alipay və WeChat Pay kimi nümunələr inteqrasiya olunmuş rəqəmsal ekosistemlərin eyni vaxtda ödəniş platformaları və təhsil alətləri kimi necə xidmət edə biləcəyini, məsuliyyətli maliyyə davranışını təşviq etdiyini nümayiş etdirir (Kamal və digərləri, 2020).

Maliyyə institutları ilə qeyri-hökumət təşkilatları (QHT) arasında əməkdaşlıq bu səyləri daha da gücləndirir. QHT-lər çox vaxt təcrid olunmuş icmalara çatmaqda mühüm rol oynayır, mədəni və kontekstə uyğun şəkildə rəqəmsal alətlər və maliyyə savadlılığı üzrə təlimlər verir. Birgə səylər maliyyə təhsili və nağdsız ödəniş sistemlərinin müxtəlif əhali üçün inklüziv və əlçatan olmasını təmin edir.

Yekun olaraq, maliyyə savadlılığının artırılması və nağdsız ödənişlərin tətbiqi strategiyaları infrastruktur, təhsil və psixoloji problemləri həll etməklə çoxşaxəli olmalıdır. Siyasətçilər və sənaye liderləri nağdsız sistemlərin effektiv istifadəsi üçün ilkin şərt kimi maliyyə savadlılığını təşviq edən, nəticədə rəqəmsal əsrdə iqtisadi inklüzivliyi və dayanıqlığı təmin edən sinerji ekosistemin yaradılmasına diqqət yetirməlidirlər.

NƏTİCƏ

Dissertasiyasının yekunu mərkəzi tapıntıları və onların akademiya, sənaye və siyasətçilər üçün təsirlərini əhatə edir. Nağdsız ödəniş sistemlərinə keçid maliyyə davranışında rahatlıq və əlçatanlıq ilə seçilən transformativ dəyişikliyi təmsil edir, lakin bu, həm də maliyyə prinsiplərinin möhkəm başa düşülməsini tələb edən mürəkkəbliyə gətirir. Maliyyə savadlılığı, fərdlərin bu inkişaf edən maliyyə mənzərəsini effektiv şəkildə idarə edə bilməsini, məlumatlı qərarlar qəbul edərək, həddindən artıq xərcləmə, borc yığılması və fırıldaqçılıq kimi riskləri azalda bilməsini təmin etmək üçün təməl daşı kimi ortaya çıxır.

Tədqiqat vurğulayır ki, maliyyə savadlılığı təkə nağdsız ödəniş sistemlərinin qəbuluna təsir etmir, həm də bu mühitlərdə istehlakçıların xərcləmə davranışlarını tənzimləyir. Daha yüksək maliyyə savadlılığı istehlakçılara rəqəmsal alətlərdən məsuliyyətlə istifadə etməyə, büdcələşdirmə və qənaət strategiyalarını optimallaşdırmağa və nağdsız əməliyyatlarda azaldılmış “ödəniş ağrısı” ilə bağlı davranış tələlərindən qaçmağa imkan verir. Əksinə, aşağı maliyyə savadlılığı övladlığa gətirmə və effektiv istifadə üçün maneələr yaradır, xüsusən də az xidmət göstərən və ya həssas əhali qruplarında, məqsədyönlü təhsil müdaxilələrinə ehtiyacı gücləndirir.

Tədqiqat nümunələri və müqayisəli təhlillər vasitəsilə maliyyə savadlılığı, texnoloji infrastruktur və sosial-mədəni dinamika arasında kritik qarşılıqlı əlaqəni vurğulayır. Texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin uğurlu nümunələri maliyyə təhsili, siyasətin formalaşdırılması və infrastrukturun inkişafı sahəsində inteqrasiya olunmuş səylərin həm səmərəli, həm də inklüziv olan nağdsız ekosistemləri necə inkişaf etdirə biləcəyini nümayiş etdirir. Bununla belə, inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatların üzvləşdiyi problemlər təhsilə çıxış, rəqəmsal sistemlərə və texnoloji resurslara inamla bağlı bərabərsizliklərin aradan qaldırılmasının vacibliyini vurğulayır.

Dissertasiya maliyyə savadlılığını artırmaq və nağdsız ödənişlərin qəbulunu təşviq etmək üçün hərtərəfli strategiyaların zəruriliyini vurğulamaqla yekunlaşır. Bu strategiyalar maliyyə təhsilinin formal və qeyri-rəsmi öyrənmə sistemlərinə inteqrasiyasını, əlçatan və fərdiləşdirilmiş maliyyə rəhbərliyini təmin etmək üçün rəqəmsal alətlərdən istifadəni və hökumətlər, maliyyə institutları və QHT-lər arasında tərəfdaşlığın təşviqini əhatə etməlidir. Bu prioritetləri həll etməklə, maraqlı tərəflər fərdləri gücləndirən, iqtisadi iştiraka təkan verən və daha geniş iqtisadi inklüzivlik və davamlılıq məqsədlərinə töhfə verən maliyyə mühiti yarada bilər.

Nəhayət, tədqiqat gələcək tədqiqatlar və praktik tətbiqlər üçün fikirlər təqdim edərək, maliyyə savadlılığı və rəqəmsal ödənişlər üzrə artan biliklər toplusuna töhfə verir. Nəticələr maliyyə savadlılığının həm sürücü, həm də nağdsız ödəniş sistemlərinin benefisiarı kimi ikili əhəmiyyətini tanıyan, maliyyə cəhətdən gücləndirilmiş və rəqəmsal inklüziv cəmiyyətə yol açan vahid yanaşmanın tərəfdarıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Atkinson, A., & Messy, F.A. (2012). Measuring financial literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) pilot study. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions. <https://doi.org/10.1787/5k9csfs90fr4-en>
2. Chatterjee, P., & Rose, R.L. (2012). Do payment mechanisms change the way consumers perceive products? *Journal of Consumer Research*, 38(6), 1129-1139.
3. Kamal, M., Del Giudice, M., & Khan, S.A. (2020). Role of digital platforms in the adoption of cashless payments in emerging economies: Behavioral insights. *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120312.
4. Kim, D.J., Ferrin, D.L., & Rao, H.R. (2009). Trust and satisfaction, two stepping stones for successful e-commerce relationships: A longitudinal exploration. *Information Systems Research*, 20(2), 237-257.
5. Klapper, L., Lusardi, A., & van Oudheusden, P. (2015). Financial literacy around the world: Insights from the Standard & Poor's Ratings Services Global Financial Literacy Survey. Retrieved from World Bank.
6. Koksall, M.H. (2019). Exploring consumer adoption of contactless payment systems: A socio-technical perspective. *Computers in Human Behavior*, 95, 105-118.
7. Lusardi, A., & Mitchell, O.S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44.
8. OECD. (2020). OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy. Retrieved from OECD.
9. Ozili, P.K. (2020). Financial inclusion and cashless policy in Nigeria. *Journal of Payments Strategy & Systems*, 14(2), 141-157.
10. Raghavan, T.C.A. (2020). The role of financial literacy in the success of India's cashless economy initiative. *Economic and Political Weekly*, 55(5), 43-49.
11. Soman, D. (2003). The effect of payment transparency on consumption: Do credit cards lead to a greater willingness to pay? *Journal of Consumer Research*, 30(2), 182-195.
12. Venkatesh, V., Brown, S.A., & Bala, H. (2020). Bridging the qualitative-quantitative divide: Guidelines for conducting mixed methods research in information systems. *MIS Quarterly*, 44(1), 21-54.
13. World Bank. (2020). The Global Findex Database 2020: Measuring financial inclusion and the fintech revolution. Retrieved from World Bank.

T.T.Aliyeva

PhD in Economics, Azerbaijan State University of Economics

A.M.Kocharli

master student, Azerbaijan State University of Economics

The role of financial literacy in increasing the efficiency of cashless payment systems in consumer spending

Abstract

This study examines the role of financial literacy in enhancing the effectiveness of cashless payment systems on consumer spending behavior. The global shift to cashless economies, driven by advances in financial technology, has transformed traditional payment methods by offering unprecedented convenience and efficiency. However, these systems also present complexities that require a solid understanding of financial principles to operate effectively. Financial literacy, which encompasses knowledge of budgeting, saving, and responsible spending, emerges as a crucial factor in optimizing the benefits of cashless transactions, while also reducing associated risks such as overspending and financial mismanagement.

The study explores the interplay between financial literacy and cashless payment adoption, analyzing how literacy levels influence spending patterns, decision-making, and the adoption of digital tools. Through case studies and comparative analyses, the study highlights the differences between developed and developing economies, and highlights the role of financial education, infrastructure development, and cultural dynamics in shaping consumer behavior.

Key findings show that individuals with higher financial literacy are more likely to use cashless payment systems more effectively, leveraging their characteristics to improve financial management. Conversely, low literacy levels exacerbate barriers to adoption and responsible use, particularly among underserved populations.

The study concludes with strategies that emphasize the integration of education, digital innovation, and policy to increase financial literacy and promote cashless adoption. These findings contribute to the broader debate on financial inclusion and the digital economy, and offer actionable insights for policymakers, financial institutions, and educators who aim to develop a financially empowered and digitally inclusive society.

Keywords: *financial literacy, cashless payment systems, consumer spending behavior, digital financial inclusion, financial education strategies.*